Валентина Бойченко

Проблема формування творчої особистості майбутнього вчителя

Характерна для сьогодення гуманізація і демократизація функціонування соціально-педагогічних систем привертає увагу до розвитку творчості у педагогічній професії; набувають поширення ідеї педагогіки співробітництва. Становлення поглядів на сутність педагогічної діяльності як на мистецтво створює підґрунтя для його співвіднесення з педагогічною творчістю. У наукових працях з проблем педагогічної творчості все частіше з'являються тлумачення сутності цього феномену, цілей реалізації; розкривається творча природа педагогічної праці, педагогічного спілкування; обґрунтовуються критерії, рівні, механізми педагогічної творчості; розробляються алгоритми творчих процесів при вирішенні творчої індивідуальності, суб'єктності вчителя, індивідуального стилю педагогічної діяльності як найважливіших передумов подолання стереотипів, стандартизації у педагогічній праці.

Питання професіоналізму, формування творчої індивідуальності вчителя завжди турбувало вчених, педагогів, психологів. Психолого-педагогічні аспекти проблеми творчої особистості та індивідуальності вчителя розкриваються у роботах Б. Ананьєва, В. Андреєва, І. Беха, Н. Вишнякової, І. Гончарова, Н. Гузій, В. Кан-Калика, Н. Кічук, Л. Мільто, В. Моляко, О. Пєхоти, С. Рубінштейна, С. Сисоєвої, І. Харламова та ін.

Ґрунтовний аналіз поняття «педагогічна творчість» здійснено Н. Кічук. Наголошуючи на тому, що в умовах сучасної школи, «коли функції учителя дуже ускладнилися, педагогічна творчість має стати рисою кожного педагога» [2, 20]. На основі узагальнення відомих на сьогодні ідей з цієї проблеми автор виокремлює специфічні особливості творчої праці сучасного вчителя, умовно об'єднавши їх у соціально-професійні групи.

До соціально значущих характеристик педагогічної творчості Н. Кічук відносить її соціальну зумовленість; гуманізм, спрямований на «пробудження» в особистості кращих рис і якостей; суб'єктивну свободу вибору дій, що розвиває почуття особистої відповідальності і сприяє піднесенню педагога на соціальному, особистісному, професійному рівнях; іманентно властиву потребу в постійному самоаналізі, самооцінці професійної праці, тяжіння до новацій і схильність до нововведень; риси дослідження, творчого узагальнення своєї праці.

До професійно значущих належать особливості, що виявляються у їх спресованості в часі, зумовленій потребою «негайно діяти, і водночас

відносній віддаленості наслідків»; співтворчому характері щодо суб'єкта – об'єкта педагогічної діяльності; спрямованості на досягнення лише позитивних наслідків; публічності професійної праці; зумовленості професійними знаннями, що набули особистісного змісту. При цьому зауважується, що із соціально-професійними особливостями педагогічна творчість передбачає як загальні, так і специфічні риси характеру вчителя, злиття яких виявляється в спрямованості, знаннях, здібностях, уміннях [2, 33].

Дослідницькі пошуки окремих авторів (І. Зязюна та ін.) пов'язані з вивченням педагогічної майстерності майбутніх учителів як засобу оволодіння педагогічною технікою.

Р. Скульський розуміє під педагогічною творчістю вчителя такий спосіб його педагогічної діяльності, який на реально доступному рівні забезпечує:

1) максимально можливі у кожному конкретному випадку результати розв'язання навчально-виховних завдань, що стоять перед сучасною школою, при раціональних затратах робочого часу, власних зусиль і зусиль учнів;

2) безперервне зростання загальної і професійної культури педагога, його активну пошукову діяльність, спрямовану на підвищення ефективності навчально-виховного процесу [7, 23].

При цьому наголошується, що істотною ознакою педагогічної творчості та її критерієм доцільно «використовувати не новизну створеної ним педагогічної моделі навчального процесу, а міру її ідентичності оптимальному варіанту навчання, тобто варіанту, найкраще пристосованому до конкретних умов» [7, 25].

Група авторів (П. Шевченко, Б. Красовський, І. Дмитрик), обґрунтовуючи поняття «педагогічно-професійна творчість», вказують на те, що це утворення передбачає наявність таких професійно-педагогічних якостей, як педагогічна об'єктивність, активність, різнобічність, цілеспрямованість, інтегративність, комплексність, системність, перспективність, прогностичність, історизм, аналітичність тощо; педагогічна ерудиція, цілепокладання, оптимізм тощо. Іншими словами, педагогічна творчість – це «оптимальна реалізація випереджаючих конструкцій, моделей учительської діяльності на основі соціального замовлення і логіки розвитку педагогічної науки» [6, 32]. До цього додається, що педагогічний процес завжди творчий, адже умови, завдання і засоби впливу вчителя, можливості сприймання учнів ніколи не можуть збігатися. Тому це завжди «творчий, неповторний процес впливу на особистість, що навчається і виховується» [6, 43].

Особливу увагу на професійну індивідуальність учителя звертає О. Пєхота, яку розглядає як «багатоструктурне утворення, куди входять індивід, особистість і суб'єкт педагогічної діяльності». Відповідно до цього означена якість має такі взаємопов'язані компоненти, як: індивідуальний – природна біологічна, психофізіологічна основа вчителя; особистісний – система професійно вагомих відносин; суб'єктний – спосіб взаємодії у професійно значущому середовищі, коли «ініціатива щодо створення системи раціональних прийомів діяльності переходить до вчителя» [5, 110].

Проблемі формування творчої індивідуальності майбутнього вчителя у процесі професійної педагогічної підготовки присвячено дисертаційне дослідження Л. Мільто. На основі аналізу філософської, соціологічної, психологічної, педагогічної літератури дослідниця виділяє змістовний бік індивідуальності (внутрішній план) учителя. Сюди належить, по-перше, індивідуальне своєрідне поєднання властивостей різних ієрархічних рівнів: біохімічних, морфологічних, фізіологічних, властивостей темпераменту; по-друге, унікальний, неповторний результат індивідуальної діяльності і відношень учителя: професійна самосвідомість, індивідуальний досвід, ціннісні орієнтації, усвідомлення своїх обов'язків учителя; ефективність педагогічної діяльності, авторитет. Формальний бік (зовнішній план) складають поведінковий, операційно-технічний прояви «плану внутрішнього». Він виявляється у формі індивідуального стилю педагогічної діяльності, індивідуального стилю педагогічного спілкування тощо [3, 7].

Л. Мільто пропонує модель формування творчої індивідуальності вчителя, складниками якої виступають: сформованість «педагогічного Я»; сформованість педагогічної «Я-концепції»; активне ставлення до педагогічної діяльності.

Підготовка студентів до педагогічної творчості не обмежується лише оволодінням знаннями про її зміст та вміннями розв'язувати типові задачі творчого характеру. Вона потребує також знань про систему тих психічних якостей, завдяки яким учитель може успішно розв'язувати творчі завдання, що виникають у його повсякденній навчально-виховній роботі. Формування та розвиток цих якостей є важливою проблемою підготовки майбутніх учителів до педагогічної творчості.

В. Андрєєв, розглядаючи навчально-творчу діяльність студентів, пропонує структурну модель здібностей студента до навчально-творчої діяльності, яка охоплює 9 блоків якостей, а саме: 1) мотиваційно-творча активність і спрямованість особистості на навчально-творчу діяльність; 2) інтелектуально-логічні здібності; 3) інтелектуально-евристичні здібності; 4) світоглядні якості особистості; 5) моральні якості; 6) естетичні якості;

7) комунікативно-творчі здібності; 8) здібності до самоуправління; 9) індивідуальні особливості, які зумовлюють успішну навчально-творчу діяльність [1, 26].

Кожен із перелічених блоків, безумовно, має певний вплив на характер і продуктивність навчально-творчої діяльності студентів. Але якщо розглядати їх з позицій конкретної професійної діяльності, що завжди вирізняється низкою специфічних особливостей (предметом, змістом тощо), то окремі блоки якостей особистості, яка є суб'єктом цієї діяльності, набувають домінуючого (провідного) значення.

Педагогічну творчість у структурі професіоналізму вчителя розглядає Н. Гузій. За результатами проведеного ретроспективного аналізу сутності педагогічного професіоналізму в аспекті творчого розвитку особистості автор визначає *професіоналізму особистості педагога* як «складно структуровану систему загальних і спеціальних педагогічних професійно значущих властивостей і якостей учителя-вихователя-викладача, зміст якої поряд із відповідністю варіативно-творчого плану актуальним соціально обумовленим професійно-педагогічним вимогам, нормам, цінностям характеризується неповторним інноваційно-креативним потенціалом його особистості…» [4, 78].

Світоглядно-ідеологічні якості творчої особистості визначають її бачення світу, розуміння закономірностей суспільного розвитку, його особливостей. Для вчителя цей блок якостей є особливо важливим, адже формування і розвиток ідейної позиції школярів здійснюється через педагогічне трансформування відповідної позиції вчителя. До того ж процеси освіти і виховання молодого покоління завжди були і залишаються соціально зумовленими явищами. Їх характер значною мірою залежить від поглядів педагога.

До моральних якостей творчої особистості, які є чинниками творчої діяльності, відносять чесність, правдивість, принциповість, щирість, скромність, сміливість, рішучість, здатність постійно керуватися принципами моралі (гуманізму, колективізму, дієвості). Значення цих якостей у діяльності вчителя полягає в тому, що вони трансформуються у відповідні якості учнів.

Те ж саме можна сказати про естетичні якості вчителя: здібність керуватися принципами краси в оцінці предметів, процесів та явищ навколишньої дійсності, людських стосунків тощо.

Індивідуальні особливості особи-творця – це такі якості, які зумовлюють його працездатність, темп діяльності, який значною мірою визначається темпераментом, а також домінуючі мотиви, інтелектуальні, моральні, естетичні, світоглядні особливості.

Блок здібностей до самоуправління охоплює такі якості, як цілеспрямованість і здатність до цілеутворення, самопізнання, самооцінки,

самоорганізації, самоконтролю, рефлексії, а також старанність, наполегливість тощо.

До загальних характеристик творчої особистості належать також здатність керувати своїм емоційним станом, легко актуалізувати творчу готовність, долати труднощі.

Наведена характеристика окремих якостей творчої особистості дає деякі уявлення про загальні психологічні передумови творчості незалежно від профілю професійної діяльності. Проте для творчої особистості педагога надзвичайно важливими є певні професійно-специфічні якості.

Головним фактором структури особистості є її спрямованість. Вона визначає характер виявлення активності особистості, джерелом якої є властиві їй мотиви. Під мотивами розуміють систему факторів, які виконують роль спонукальних сил до певних видів діяльності. Це інтереси, бажання, захоплення, настанови, прагнення, пристрасті, тобто усе те, що в підсумку визначає ставлення людини до тієї чи іншої діяльності.

Керуючись філософським вченням про особистість, її формування та розвиток, психологи переконливо довели, що ядром мотиваційної сфери людини і водночас головним джерелом її життєвої активності є потреби. Саме вони визначають індивідуальні особливості суб’єкта діяльності, тобто людини, яка реалізує цю діяльність, передусім її психологічну спрямованість.

Другий вид спрямованості – це пізнавальна спрямованість. Вона виявляється у прагненні педагога до постійного самовдосконалення, підвищення кваліфікації, загальної та професійної культури, у тому числі до розвитку своїх творчих здібностей.

Третій вид спрямованості вчителя – професійно-педагогічна, яка зумовлює мотиваційно-творчу активність. Ця якість виявляється у постійній допитливості, творчих інтересах, почуттях, захопленнях, прагненнях до творчих здобутків.

Формуванню та розвитку мотивів педагогічної творчості майбутніх учителів сприяє організація самостійної роботи студентів, залучення їх до науково-дослідної роботи кафедр, участі у конкурсах студентських наукових робіт, конференціях тощо.

Дослідження актуальних проблем сучасної школи забезпечують глибше усвідомлення практичної значущості наукових пошуків. Найефективнішою є така організація дослідницької роботи, яка базується на педагогічному співробітництві студентів з викладачами психології, педагогіки, методики викладання спеціальних дисциплін та вчителями шкіл.

В аспекті оволодіння новими педагогічними ідеями особливого значення набувають такі якості мислення майбутнього вчителя, як мобільність і гнучкість, адже завдяки їм легше здійснити перебудову свідомості, подолати

стереотипи професійної діяльності, що сформувалися. Ці якості відіграють значну роль у подоланні так званих педагогічних парадигм, тобто стійких поглядів учителя, які виражають звичну точку зору, стандартні моделі розв'язання певного типу педагогічних задач і які він застосовує, незважаючи на те, що в теорії і на практиці з'явилися факти, що ставлять під сумнів ці погляди і стандарти.

Для подолання застарілих поглядів на процеси навчання та виховання, розвитку ініціативи і творчості вчителів, оволодіння ідеями педагогіки співробітництва і новим педагогічним мисленням дуже важливо враховувати не тільки психологічні, але й соціально-педагогічні передумови творчості. Це стосується насамперед глибокого усвідомлення тих факторів, які стримують розвиток ініціативи і творчості вчителя, тобто становлять механізм гальмування професійного зростання вчителя. Знання цих факторів конче потрібне й студенту, адже подолання їх впливу на професійну діяльність педагога потребуватиме ще чимало часу. І немає жодної гарантії, що завтрашній учитель не опиниться у таких умовах праці, де розвиток педагогічної творчості вимагатиме наполегливої протидії їм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреев В.И. Диалектива воспитания и самовоспитания творче ской личности. – Казань, 1988. – С. 26.
2. Кічук Н.В. Формування творчої особистості вчителя. – К.: Либідь, 1991. – С. 20.
3. Мільто Л.О. Формування творчої індивідуальності майбутнього вчителя в процесі професійної педагогічної підготовки: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – К., 2001. – 20 с.
4. Педагогічна творчість: методологія, теорія, технології: Монографія / За ред. С.О. Сисоєвої, Н.В. Гузій. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. – С. 78.
5. Пєхота О.М. Професійна індивідуальність майбутнього вчителя // Педагогіка і психологія. – 1994. – № 5. – С. 106–113.
6. Подготовка студентов к профессионально-педагогическому творчеству / Шевченко П.И., Красовский Б.Д., Дмитрик И.С. – К.: Наукова думка, 1992. – С. 24–53.
7. Скульський Р.П. Підготовка майбутніх учителів до педагогічної творчості: Монографія. – К.: Вища школа, 1992. – С. 10–25.